

JUHA FORSBERG

”Får se om södra posten har något i natt”

Kapten Stephan Bennets korrespondensnätverk i Kuopio 1786–1792

Brevsamlingar är värdefulla personhistoriska källor. Många av dem har getts ut i tryckt form eller digitaliserats så att de lättare kan användas av forskare. Många brevsatser döljer sig ändå fortfarande i arkivens gömmor. I denna översikt presenterar jag en samling som ingår i Bennetska Släktgilletts Arkiv (BSA) i Riksarkivet i Stockholm. Denna innehåller kapten Stephan Bennets mottagna brev från slutet av 1700-talet till början av 1800-talet. Jag fokuserar framför allt på de delar som belyser den gustavianska societeten i Kuopio.

Sjöofficer i Savolax

Stephan Bennet (1751–1810) ingick i den sociala gruppen ”ofrälse ståndspersoner”, vars betydelse både politiskt och kulturellt växte i det svenska riket från och med 1700-talets mitt.¹ Han föddes som son till en linnefabrikör i Mo socken i Hälsingland. Redan som ung man begav han sig ut i världen och kan beskrivas som en ”self made man” eller som ”sin egen lyckas smed”. Han började dock inte helt från ingenting. Även om slakten var utarmad hade han tack vare sin familjebakgrund ett socialt kapital och en företagaranda. Inte heller saknade den studietid han genomgick som ung betydelse; även om den var ganska kort bidrog den till en ökad livserfarenhet.

Stephan Bennets farfar, med samma namn, Stephen Bennet (1691–1757), var en engelsk yllefabriksentreprenör som på 1720-talet värvades

1. Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865, studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (Lund 1973), s. 254–261; Kaarlo Wirilander, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870* (Helsinki 1974), s. 21–22, 36, 179; Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812, Finlands svenska historia 2* (Jyväskylä 2009), s. 82.

till den kända industrimannen Jonas Alströmers manufaktur­anläggning i Alingsås i Västra Götaland. Från och med 1736 verkade han som direktör över Flors linnfabrik i Hälsingland. Bennet propagerade kraftigt för en effektivering av linnespinningen, vars effekt även spred sig till Finland.² Den äldre Stephens son, Thomas Bennet (1722–1790), över­tog sin fars uppdrag, men när konjunkturen gjorde affärerna mindre lönsamma gick han i konkurs. Efter några mellanskeden hamnade han hos sin son i Kuopio där han tillbringade sina sista år.³

Den unge Stephan, som under tiden hade studerat i Gävle gymnasium och även en kort tid varit inskriven vid Uppsala universitet, hade redan upplevt både storm och stiltje i sitt liv. År 1768, vid tiden för sin fars konkurs, gav han sig som 17-åring av till sjöss för att under de följande åren segla med handelskepp mellan Västeuropas, Medelhavets och Karibiens hamnar. År 1771 anslöt Bennet sig till Kungliga Arméns flotta, och under tjänstgöringen där verkade han bland annat som varvsadjutant i Sveaborg. År 1778 befordrades han från sjöofficer till löjtnant i Rautalampi bataljon i Savolaxbrigaden.⁴ Enligt hans egen senare berättelse var det meningen att han då under G. M. Sprengtportens ledning skulle påbörja utformandet av en eskader av kanonslupar i sjön Saimen, men Sprengtportens brytning med kungen och onåd hos densamma samt hans sorti ut ur landet gjorde att planerna gick om intet.⁵

-
2. *DIRECTEUREN STEPHEN BENNETS Berättelse Om Lins Planterande, Beredande Spinning, Wäfnad och öfriga tilberedning, Til Allmän nytta genom Trycket utgifwen År 1738. Stockholm, Tryckt hos Kongl. Bokt. i Stor-Förstd. Finland, Sal. HENR. C. MERCKELLS Enkia 1738.* Boken går att läsa genom Projekt Runeberg. Jämför Matti Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiassa* (Helsinki 2006), s. 191–192.
 3. Anteckningar och excerpt angående släkten Bennet, BSA, vol. 1, RA, Stockholm; Erik Åhman, *Stephan Bennet. En mångfrestare i det gustavianska tidevarvet*, Skrifter utgivna av Bennetska släktgillet 1 (Kalmar 1957–1963), s. 1; Jan Lundell, *Flors linnemanufaktur. Människor och arbete vid en textilfabrik i Hälsingland under åren 1729–1845* (Hudiksvall 1981), s. 11, 28–30. Berättelsen om hur Stephen Bennet anlände till Sverige från England har också skildrats skönlitterärt. Lena Sjöbergs roman *Det engelska arvet* (2019) beskriver den svenska textilindustrins historia ur ett kvinnoperspektiv.
 4. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 1–8.
 5. Stephan Bennet till Curt von Stedingk 10.9.1802, Curt von Stedingks arkiv, I B c 3 a Brev från åtskilliga personer, af Acrel–Brandt, 357, Digitalarkivet vid Riksarkivet, Helsingfors.

År 1780 gifte sig Stephan Bennet med den hälsingländska löjtnantsdottern Christina Charlotte Silfwersparre. Vid samma tid bytte han den militära karriären mot affärslivet. År 1781 gav Bränneridirektionen Bennet i uppgift att bygga upp och ta i bruk Kuopios kronobränneri, som året innan hade brunnit. Han skulle också granska motsvarande förläggningar i Umeå och Uleåborg. Familjen Bennet bodde i Kuopio i det kvarter som låg öster om stadens dåtida kyrka. Bennet var en av grundarna av en tobaksfabrik, där hans far Thomas arbetade som direktör. Med anknytning till bränneriverksamheten ägde Stephan Bennet Mustalahti,⁶ ett hemman som låg en mil söder om Kuopio stad, och Lahdentaka torp på Maljalahtis strand i stadens norra utkant.⁷ Även i Joensuu byggdes ett kronobränneri, på Martikkala hemman, där Bennet år 1785 inte bara gjorde upp ritningar för bränneribyggnaden utan även en detaljplan för en köping som planerades vid mynningen till Pielis älv.⁸

Kronans brännvinsbränning blev emellertid inte lönsam och förläggningen i Kuopio lades ner i början av år 1787. Bennet fick en anmärkning för en alldeles för stor apoteksräkning och för en alltför stor personal. Efter att i Stockholm ha redogjort för de finska kronobränneriernas verksamhet ansökte han om befrielse från uppdraget som direktör för Kuopio kronobränneri, vilket godkändes. Verksamheten vid förläggningen i Joensuu hade inletts först i mars 1787 och den första inspektorn där blev Bennet själv, men han avskedades redan i april på grund av sitt kassaunderskott och året därpå beslagtogs hans egendom i länet.⁹

-
6. I området kring Mustalahti i Kuopio, där familjen Bennet högst troligen bodde, gjordes det år 2019 en arkeologisk inventering. I närheten av Hukanniemi finns en stenkonstruktion som troligen har varit en ugn för kalkbränning. Se <https://docplayer.fi/200460982-Kuopio-vanuvuori-mustalahden-arkeologinen-tarkkuusinventointi-ja-hukanniemen-tarkastus-2019.html> (hämtad 5.3.2023) och Museiverkets databas över arkeologiska platser, <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.1000035129> (hämtad 5.3.2023).
 7. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 8–10, 15–16; Pekka Lappalainen, *Kuopion historia 1. Kuopion kaupungin esivaiheet ja perustamistoimet* (Kuopio 1982), s. 310, 356, 389. I kartan ritad av Daniel Hall 1798 har tomt nummer 14 märkts ut som tillhörande handelsmannen Backman.
 8. Ilkka Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu. Kustavilaisen kauden alkoholipolitiikka* (Helsinki 1995), s. 48–50; Henrik Lilius, *Joensuu 1848–1890. Erään suomalaisen puukaupungin vaiheita* (Joensuu 1984), s. 6–7. Se även *Joensuun kaupunki 1848–1948 satavuotismuistojulkaisu* (Joensuu 1949) och *Pohjois-Karjala 1.9.1899* (oB).
 9. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 9–10; Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu*, s. 225–226.

Vid sidan om bränneriverksamheten hade Bennet en tid följt med verksamheten vid Strömsdals bruk. Det var beläget i Juankoski i Kuopio sockens utkant och förädlade sjömalms. I februari 1787 köpte han hela bruksegendomen med tillhörande hemman av den för sina tingsstrider kända överstelöjtnanten Georg Fredrik Tigerstedt. Från början hade kommerserådet Paul Printzsköld tänkt köpa bruket genom Bennet, men han drog sig ur på grund av brist på pengar. Då gjorde Bennet köpet i eget namn. Finansieringen ordnades delvis genom en försäljning av brukets smidesrättigheter till andra järnbruk. Bennet försökte göra bruksverksamheten lönsam bland annat genom att som arbetsledare anlita ”en bra Carbas”, Samuel Corneer från Strömfors i Östra Nyland, genom att satsa på yrkeskunnig arbetskraft, genom att leta efter koppar samt genom att stärka sitt grepp om brukets underlydande bönder.¹⁰

Under åren i Kuopio föddes fyra pojkar i familjen, och när familjen senare bodde på Gotland föddes ännu en dotter. Som faddrar i Kuopio fick pojkarna, förutom släktingar, även landshövdingarna G. H. von Wright och S. W. Carpelan samt flera andra av stadens ämbetsmän och borgare. Detta visar vilken ansedd ställning Bennet hade. Under tiden i Kuopio hörde även Stephans föräldrar, direktör Thomas Bennet och Catharina Lenaea, till familjen. Fadern Thomas dog i Kuopio hösten 1790.¹¹

Sommaren 1788 förvandlade Gustav III:s krig mot Ryssland affärsmannen till militär åter en gång. Bennet, som befordrats till kapten, började samla ihop en flottilj i insjöområdet. Vintern 1788–1789 byggde han kanonslupar med tillbehör i Kuopio och i Strömsdal. Sommaren 1789 utförde Kuopio flottilj, under kapten Bennets ledning, en operation i vattnen mellan Rantasalmi och Nyslott för att avvärja fiendens styrkor. Flottiljen bestod av sex fartyg och mindre landstigningsbåtar samt en styrka på 196 man.¹²

10. Ibid., s. 10–15; Juha Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat. Juantehtaan kolmet käräjät 1776, 1789, 1808 ja salamurha 1810* (Joensuu 2014), s. 55–56.

11. Bilder 413, 467, 527, födda 1767–1787, TK 1651, Kuopio landsförsamling, digitala arkiv av SSHY (Suomen sukuhistoriallinen yhdistys). Bild 338, kommunionbok 1782–1788, TK 1625–1626, Kuopio landsförsamling, digitala arkiv av SSHY. Bild 23, födda och döpta 1788–1812, I Ca:7, Kuopio stads- och landsförsamling, Riksarkivets digitala arkiv. Bild 132, förteckningar över döda och begravna 1767–1802, I Fa:5, Kuopio lands- och stadsförsamling, Riksarkivets digitala arkiv. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 8.

12. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 15–24.

I augusti 1789 bad Bennet, tillsammans med flera andra officerare om avsked från sin tjänst. Erik Åhman har bedömt att orsakerna till Bennets avsked förutom personliga orsaker var misstycke om kriget, den långsamma löneutbetalningen och de försämrade förhållandena till landshövding Carpelan. Bennet berättade sedermera själv att han fick permission för att ta hand om sina affärer och sin gamla far. Carpelan godkände Bennets begäran om avsked från kaptenstjänsten i oktober 1789.¹³ Strax efter detta började bergstinget vid Strömsdal, i vilket kaptenen själv fick delta. Tinget hölls under ledning av Finlands bergmästare, och där åtalades järnbrukets underlydande bönder och bruksarbetare för skulder, uteblivna kolleveranser och olovlig svedjebränning. Nästan tjugo bönder och torpare dömdes till avhysning.¹⁴ Våren 1790 deltog Bennet i kriget genom underhållsuppdrag och försökte frakta ett stort parti med bröd från Kajana till de 5 000 män som skulle attackera Ladoga – men mitt under uppdraget drabbades han av ett slaganfall. Han återhämtade sig under sommaren och ställde in siktet på tjänsten som krigskommissarie, men freden i Värälä i augusti 1790 gjorde slut på fiendskaperna.¹⁵

När Vuotjärvis och Nilsis bruksbönder, som fanns på järnbrukets avhysningslista, hade lyckats få avhysningsdomen upphävd i Bergskollegium våren 1791, började Bennet känna sig beredd att lämna Strömsdal. Hösten 1791 sålde han hela bruksegendomen till kommerserådet Printzsköld, och familjen flyttade från Kuopio våren 1793. Sina sista år bodde Bennet först på Gotland, där han bland annat intresserade sig för kalkbränning, och därefter i Järva nära Stockholm där företagarbanan fortsatte som grundare och drivare av ett kattuntryckeri tillsammans med professor Anders Sparrman – till en början med god men sedan sämre framgång.¹⁶

Ekonomiskribent som kände till svedjebruket

Stephan Bennet bodde i rikets östra delar i Finland under ett par årtionden, varav mer än hälften i Savolax. Under den här tiden hann han fördjupa sig i områdets förhållanden och i viss mån även bli bekant med

13. Ibid., s. 24.

14. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 127–132.

15. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 25.

16. Ibid., s. 25–35.

allmogespråket. Erik Åhman konstaterar att Bennet kunde åtminstone hjälplig finska, eftersom han otvivelaktigt var i direkt kontakt med den finskspråkiga befolkningen både på bruket och när han gav order åt Kuopio flottiljs manskap. Han skaffade sig även finskspråkig litteratur och använde finska termer i sina skrifter.¹⁷ Hittills i min genomgång av Bennets korrespondens har jag dock inte kommit över ett enda finskspråkigt brev till honom.

Kaptenen var en entusiast i fråga om ekonomi och skrev ett flertal texter om ekonomiska ämnen i den linnéska upplysningens och nyttans anda. I hjärtat av Savolax representerade Stephan Bennet den upplysta världsmannen som sett mycket, och samtidigt integrerade han sig snabbt i den gustavianska tidens ståndspersoner i Kuopio och i provinsens ekonomiska intellektuella kretsar.¹⁸ Det är rätt förvånande hur välvilligt Strömsdals brukspatron förhöll sig till savolaxarnas ”paradgren”, det vill säga svedjebruket, framför allt när man beaktar hur strängt han ansatte sina bruksbönder för svedjebränning i bergstinget. Enligt Kaarlo Wirilander var Bennet ”savolaisten kaskiseikkojen oiva tuntija” (en konnässör av savolaxarnas svedjebruksvanor).¹⁹ I sin artikel *Korrt underrättelse om det Sawolaxska Swedje-Bruket på torra Marker* (1791) ansåg Bennet att svedjebränning var att rekommendera som ekonomisk modell även i andra svenska landskap, såsom i Norrlands och Lapplands ödemarker, på Skånes slätter och till och med i Stockholms omgivning. I beskrivningarna kan man ana något som nästan påminner om beundran. När han beskriver uppdraget med att ta sig an den orörda urskogen med Yli Palo-metoden utropar han: ”Hwem skulle wäl tro, at den okunnige Sawolaxaren med så

17. I en av sina skrivelser berättade Bennet hur en finskatalande bruksarbetarehustru hade riktat hans uppmärksamhet mot getternas oväntat milda skador på unga tallbestånd. Att kommunicera en sådan här sak till någon som inte kunde finska skulle inte ha gått enbart med teckenspråk. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 14, 26.

18. I den bildade ekonomientusiastens, landshövding S. W. Carpelans ögon var familjen Bennets medlemmar uppenbarligen angenäma aktörer. I ett brev till sonen Stephan Bennet berättar Thomas Bennet hur han upplevde landshövdingens (och Kuopio-bornas) attityder: ”Jag finner Lands höf. mycke nådig och talar ofta om Din och min nit för allmänna goda saker, iag önskar Han talte mindre därom, där det intet wärkar, utan snarare gier afvund.” Thomas Bennet till Stephan Bennet 2.5.1788, BSA, vol. 2, RA, Stockholm; om S. W. Carpelan som länets ekonomiska upplysningsman, se Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta*, s. 184–193.

19. Kaarlo Wirilander, *Savon historia III. Savo kaskisavujen kautena* (Kuopio 1989 [1960]), s. 624.

mycken fysisk kundskap, försigtighet och möda, aflkläder Jorden dess första wildhet?”²⁰

På Gotland färdigställde Bennet en fortsättning på sin avhandling som fick titeln *Afhandling om Sawolaxska Kärrbruken eller Swedjan-det på wåta och Sidlänta Marker* (1794). För att bli en av rikets stora författare inom ekonomi siktade Bennet på att delta i en pristävling ordnad av Kungliga Patriotiska sällskapet på ämnet boskapsskötselns förbättring i Sverige. Bennet inledde med att redogöra för den sawolaxiska nöt-, får- och getuppfödningen inklusive många kalkyleringar. Han övergick därefter till att skissera särdragen i rikets ekonomiska regioner och till att analysera den världsomspännande handeln och järnframställningen, bland annat konkurrensen med Rysslands järnindustri. Han avslutade med att rekommendera att man skulle höja böndernas utbildningsnivå med hjälp av någon form av ekonomisk katekes. I en fysiokratisk anda skrev han om böndernas nyckelroll som han ansåg att borde förstärkas bland annat genom att rekommendera pensionerade ämbetsmän att ansluta sig till bondeståndet tillsammans med sina rättigheter att representera vid riksdagen. Böndernas, jordbrukets och boskapsskötselns bästa skulle främjas genom att man förhindrade hemmanen från att splittras, genom att organisera ett nätverk av lantbruksseminarier, genom att ge kredit och genom att hålla lantbruksprodukternas priser på en stadig nivå. Enligt Bennets beräkningar skulle Sverige då kunna livnära arton miljoner invånare.²¹

I sin kontakt till Curt von Stedingk år 1802 återkom Stephan Bennet till den linnetillverkning som hans far och farfar hade representerat och till den tanke om export till Västindien som han själv haft redan som ung. Bennet hänvisade till Gustav III:s krig och hur han där tjänstgjort under von Stedingk när han i sin verksamhetsrapport grämde sig över att han inte hade fått den uppskattning och befordran som han ansåg

20. *Ny Journal uti Hushållningen, för Januarius och Februarius år 1792. Stockholm, tryckt hos Johan A. Carlbohm*, s. 38. Skrivelserna som Bennet skickade till ekonomitidningen daterade han den 23 mars 1791 i Kuopio.

21. *Fem svar på Kongl. Patriotiska Sällskapets fråga: Genom hvilka medel skulle landt-mannen i Sverige säkrast och snarast förmås att i sådan mohn utwidga och förbättra sin ladugård eller boskapsskötsel at den samma kommer i full Jämvigt emot Åkerbruket, dermed blefwe ansedd lika lönande, och således i Wärk och Gärning erkänd för hwad är och bör wara, neml. en Grundnäring i vårt Land? Stockholm 1797.* Bennets skrift, som vann ett pris på 10 dukater, finns med som den femte i ordningen, s. 275–344.

att han förtjänade och som kunde främja planernas fortskridande. Bennet skrev att:

det minsta steg till allmänt wähl i Sverige gå så trögt som flugan i Tjära; i medeltid täckes Eder Excellence däraf inse storleken utaf mitt propos; ”att om man antager det Swenska folket äga 1 million spinnföra qvinnor, och att hvar och en sådan, jemte dess dageliga sysslor kan åstadkomma för 4 s linne tillverkning i weckan, [...] så blir deraf ett Capital utaf 4 millioner om året, och således lika stort med hela Rikets Jern Export”.²²

Bennet ägde fortfarande jordegendom i Finland, tills kattuntryckeriets konkurs 1803 ledde till att allt hamnade under auktionsklubban. Han kämpade med sina skulder men riktade samtidigt in sig på många nya områden; kring sekelskiftet planerade han att övergå i Förenta staternas tjänst och ansökte om resebidrag till Amerikaresan från Finska Hushållningssällskapet. Han blev ändå tvungen att stanna i Sverige. I sina senare skrivelser skissade han på planer för bland annat studier i naturlära och prästutbildning. Bennet funderade även på sätt att avskaffa det ärvda adelskapet och fram lade idéer om en riksdagsreform. Stephan Bennet dog 59 år gammal i Bromma efter ett slag-anfall i februari 1810.²³

Erik Åhman karakteriserar Stephan Bennet som ”en mångfrestare i det gustavianska tidevarvet”. Utgående från Bennets skrivelser och ur Savolax perspektiv kan man knyta honom till de idéer som tidens upplysta ståndspersoner representerade; han var en förespråkare för ekonomisk och själslig utveckling och för ”moderna projekt” i landskapet – fenomen som Matti Klinge skildrat i boken *Iisalmen ruhtinaskunta*.²⁴

Bennets arkiv och brev

Stephan Bennet var en pennans man, han producerade och tog emot en stor mängd brev och andra skrivelser som uppenbarligen följde med i hans flyttar. Eftersom familjen och dess huvudman bodde på flera olika platser i Savolax och reste runt förelåg ett behov av att hålla kontakten via korrespondens. Man kan se det som en lycklig slump att så mycket

22. Stephan Bennet till Curt von Stedingk 10.9.1802, Curt von Stedingks arkiv, I B c 3 a Brev från åtskilliga personer, af Acrel – Brandt, 355, digitalarkivet vid Riksarkivet, Helsingfors.

23. Åhman, *Stephan Bennet*, s. 35–37.

24. Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta*, s. 11–17; Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 59.

material som rör Stephan Bennet, även om det till vissa delar är fragmentariskt, har bevarats inom släkten. Ingenjör Karl Tomas Bennet (1869–1953) var den som hade en avgörande roll i hur de gamla papperen kom till användning för dagens forskare.²⁵ När Bennetska Släktgillet Arkiv donerades till Riksarkivet år 1954 innehöll det närmare 400 brev som skickats till Stephan Bennet från omkring 115 olika avsändare. Utgående från materialet skrev Erik Åhman åren 1957–1963 en biografisk skildring på 37 sidor om Bennet. Ur samlingen lyfter Åhman fram kommerserådet Printzskölds och professor Sparrmans brev som en del av det viktigaste materialet, liksom även Bennets rapporter och dagboksanteckningar från Gustav III:s krig.²⁶ Vad gäller Savolax kan även nämnas dokumenten gällande Kuopio kronobränneri och tobaksfabrik, vilka bidrar med historisk information om provinsens ekonomi och njujningsmedel.²⁷

I anknytning till brevsamlingen har även listor över posträkningar undertecknade av postmästaren i Kuopio bevarats. I dessa finns information om avsändare och avsändarorter för brev som Stephan Bennet fick från början av 1786 till början av 1792 – med undantag för år 1790 – vilket ger ett urval av material för undersökningar av en kortare tidsperiod (bild 1). Utifrån förteckningen kan man upprätta en form av sociogram eller geogram över Bennets nätverk (bild 2). De ovan nämnda åren 1786, 1787, 1788, 1789, 1791 och januari och februari år

-
25. Enligt hans sonson Tom Bennets uppgifter sommaren 2022. Tomas Bennet var en aktiv släktforskare åtminstone från och med 1920-talet och har försett många av BSA:s brev med sina handskrivna avskrifter.
 26. Åhman, *Stephan Bennet*, 'Förord', s. 32. Sparrmans meddelanden saknar datering men härrör från åren 1797–1802, de har inte förtecknats var för sig, BSA vol. 4, RA, Stockholm. Anders Sparrman (1748–1820) var en av Linnés elever, en forskningsresande och en vetenskapsman, se till exempel *Nordiska familjeboken* eller Tomas Blom, *Carl von Linné* (Lund 2021), s. 145–148.
 27. Äldre delen av Bennetska Släktgillet arkiv innehåller följande material: volym 1 innehåller Stephen Bennet den äldres och Thomas Bennets material, till exempel brev till honom och brev gällande Flors linnefabrik; volymerna 2, 3 och 4 innehåller brev till Stephan Bennet; volym 5 innehåller personliga handlingar och biografiska anteckningar samt handlingar angående militära förhållanden i Finland och det svensk-ryska kriget 1788–1790; volym 6 innehåller anteckningar över sjöresor, loggböcker med mera; volym 7 innehåller handlingar angående diverse industrier i Sverige och Finland samt handlingar angående diverse hemman med mera och om fastigheter, mest i Finland; volym 8 innehåller manuskript och anteckningar angående diverse ekonomiska frågor; volym 9 innehåller strödda ekonomiska handlingar och volym 10 avskrifter av tryckta arbeten över diverse frågor.

Posträkning med Capitainen Fogade
Herr Stephan Bennet — år — 1791.

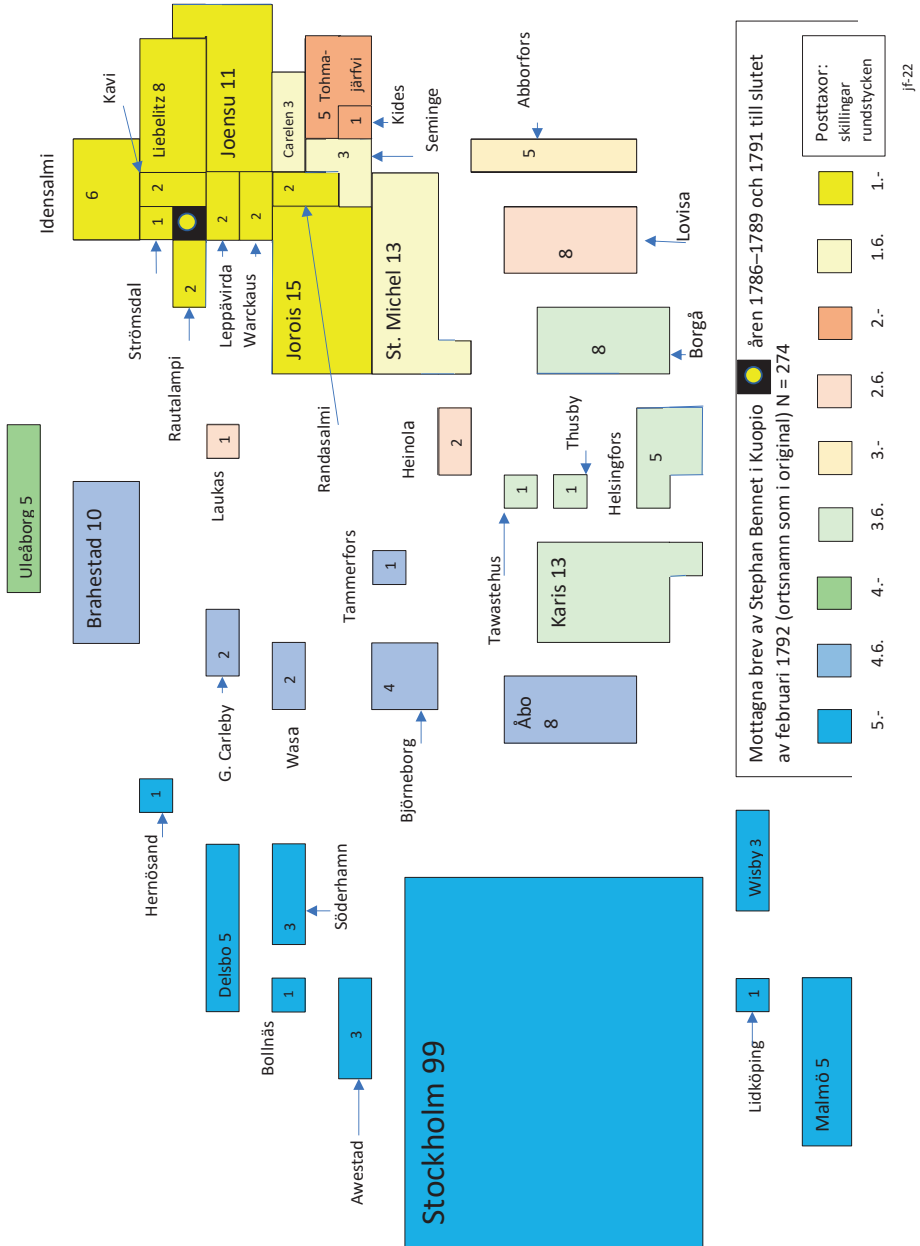
Orten	Maaned	Dag	Postmästare	Spärr	Postkost
Stockholm	Jan	6	B. Brinckfjeld	1	9
Boråstads	—	—	J. Nilander	1	9
Malmö	—	—	fru Corner	1	5
Åweflad	—	7	B. Peterson	1	5
Louisa	—	19	D. Wipping	1	26
Stockholm	—	21	A. Salenius	1	5
Do	febr	7	B. Brinckfjeld	1	5
Louisa	—	10	Kaleh	1	26
Stockholm	—	24	B. Brinckfjeld	2	10
Do	Mars	10	A. Köpstedt	1	5
Malmö	—	24	fru Corner	1	5
Borgå	Apr	6	J. Hagelin	1	46
Stockholm	—	7	Majör Pedergraw	1	5
Åweflad	—	—	J. Tobison	1	5
Do	—	14	Dito	1	5
Liebelitz	—	28	Alopius	1	16
Stockholm	—	30	Steph. Bennet	1	5
Do	Maj	14	do	1	5
Bödertamm	—	21	fru Berg ne de Bennet	1	5
Stockholm	Jun	4	Steph. Bennet	1	5
Kautala	—	—	w: Lieand	1	1
Stockholm	—	11	Steph. Bennet	1	5
Do	—	17	do	1	5
Transpost				2	13

Posträkningarna för Stephan Bennets mottagna brev, undertecknade av postmästaren vid det kungliga postkontoret i Kuopio Petter Boström, finns bevarade från åren 1786–1789 och från början av år 1791 till slutet av februari 1792. Våren och sommaren 1791 var Stephan Bennet själv i Stockholm och skrev därifrån hem till Kuopio. BSA, vol. 2, Riksarkivet (RA), Stockholm. Bild: Sointu Forsberg 2022.

1792 mottog Stephan Bennet i Kuopio, enligt listorna, sammanlagt 274 brev.

Bland brevskrivarna sticker kommerserådet Paul Printzsköld²⁸ från Stockholm ut som den överlägset mest aktiva med 63 brev. Ryggraden i korrespondensen utgörs av frågor gällande kronobrännerierna och bruken. Näst flest brev skrev Bennet själv, enligt förteckningarna sju stycken. Under sina resor skickade han brev hem, till exempel hösten 1786 från Joensuu, våren 1789 från Borgå och sommaren 1791 från Stockholm. Dessa brev finns inte bevarade. Finlands bergmästare Carl Lundströms²⁹ brev, skickade i huvudsak från Karis, utgör elva stycken i posträkningslistan. J. M. Afflect skrev nio gånger från Joensuu och Jorois, men inte ett enda av dessa brev har bevarats. Från Libelits, eller i mer vaga termer Karelen (”Carelen”), skrev riksdagsmannen Adam Alopaeus³⁰ sex brev, dessutom skrev uppenbarligen hans fru Alopaea ett brev. Även handelsmannen Olof Nordberg³¹ skickade sex brev dessa år

-
28. Paul Printzsköld (från början Printzell, 1738–1819, adlades 1778) härstammade från en brukspatronsfamilj, var jurist, rådman, medlem av hall- och manufakturråden samt bränneridirektionen m.m., fick kommerserådstiteln år 1781. Hans företagsförsök vid bruken i det svenska rikets båda delar slutade i misslyckanden. Efter att ha köpt Strömsdal flyttade inte Printzsköld själv till Kuopio utan ledde bruket brevlades från Stockholm med hjälp av den lokala inspektorn. År 1799 sålde kommerserådet bruket till F. J. Ekholm, se Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 59.
29. Carl Lundström (1762–1842) föddes i Skedvi, Dalarna. Efter sin bergsexamen och studier i juridik auskulterade han i bergskollegiet och verkade där som extranotarie, tills han utnämndes till bergskommissarie 1786 och bergmästare 1788 i Finland. Lundström ledde Orijärvi koppargruva från början av 1780-talet och fördjupade sig i förhållandena vid bruken under flera av sina inspektionsresor. Ännu som pensionär skötte han bland annat bruken Leineberg och Kirjakkala 1818–1823. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 127.
30. Adam Alopaeus (cirka 1744–1815) var son till kaplanen i Libelits, Henrik Alopaeus. Han blev student i Åbo 1765 och var direktör för Joensuu kronobränneri och förvaltare för Libelits sockenmagasin innan han blev jordbrukare i Kesälax. Som son till en präst var Alopaeus ett undantag bland representanter för bondeståndet vid riksdagen, men som bildad och svensk-kunnig var han troligen kapabel att agera effektivare vid riksdagen, som han deltog i 1789, 1792 och 1800. Maija-Liisa Tuomi, *Suur-Liperin historia*, (Joensuu 1984), s. 378, 415; Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu*, s. 167. I studentmatrikeln antas Alopaeus ha varit ogift, men det stämmer inte, se Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. *Adam Alopaeus*, digital version 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=8564> (hämtad 5.3.2023).
31. Olof Nordberg (1754–1800) hade samma namn som sin far som var köpman, rådman och riksdagsman i Brahestad. Han verkade även själv i Brahestad som köpman, rådman och skeppsredare. Olof Nordberg d.y. dog i Kuopio den 23 januari 1800, möjligen under en marknadsresa, se ’Sukulastuja XIX’, *Raahen Seutu* 4.9.1926.

De brev som Stephan Bennet mottog i Kuopio åren 1786-1789 och från början av 1791 till slutet av februari 1792. Den lägsta postavgiften, en skilling för en försändelse som vägde ett lod och kom från ett område som sträckte sig från Idensalmi till Jorois och till Joensuu. En motsvarande försändelse från Stockholm eller från övriga orter på den svenska sidan kostade fem skillingar. BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

till Bennet från Brahestad. Baron Hastfehr³² skrev fem brev till Bennet från Åbo och S:t Michel, vilket även fru Corner³³ gjorde från Malmö. Under denna period skrev tre avsändare fyra brev vardera, fem personer skrev tre, sjutton skrev två och sjuttioåtta skrev ett brev. Den sammanlagda mängden avsändare var 113 under perioden 1788–1792. Skribenterna som finns noterade i posträkningarna var ståndspersoner, ämbetsmän, officerare, handelsmän och präster. Möjligen var det enda undantaget i förteckningen en bonde vid namn H. Remäs (Remes), som skrivit till kaptenen från Idensalmi och vars brev inte finns bevarat.³⁴

En dryg tredjedel av breven (99 stycken) som finns noterade i posträkningarna kom från Stockholm och två tredjedelar av dessa var just kommerserådet Printzskölds brev. Detta visar på den starka kopplingen till rikets centrum. Under denna period av fem år kom sammanlagt 121 brev från västra riksdelen. Via sin släkt höll Stephan Bennet kontakten till Hälsingland (sammanlagt 10 försändelser). Majoriteten av breven, det vill säga 153 av 274, var ändå skrivna i det svenska rikets östra del, Finland. Denna del av korrespondensen koncentrerar sig till det savolaxisk-karelska området (76 brev). Aktiviteten under Gustav III:s krig syns i mängden brev avsända från trakterna kring S:t Michel och Jorois. Även många brev från syd- och västkustens städer handlade om kriget. Mängden brev som var skrivna i Karis (13) har sin förklaring i att bergmästaren Lundström i huvudsak vistades där.

-
32. Friherre och överste Berndt Johan Hastfer (1737–1809) har setts som en medlem av Gustav III:s hemliga inre krets och som den som arrangerade en förevändning för Sverige att börja krig mot Ryssland sommaren 1788. Efter den misslyckade belägringen av Olofsborg/Nyslott tog han utan att informera kungen kontakt med ryssarna. Hastfer arresterades i början av 1789 av sin efterträdare som Savolax brigads kommandör, överste Curt von Stedingk. I häktet dömdes Hastfer 1790 till döden. Han benådades dock och begav sig utomlands där han hamnade i Ryssland. Jussi T. Lappalainen, *Kustaa III:n maasota. Savo ja Kymenlaakso 1788–1790* (Helsinki 2014), s. 8–9, 13–14, 30, 41–42, 50; Sakari Viinikainen & Heli Mäki, *Teatterikuminkaan sota. Kustaa III:n ja Katariina Suuren taistelu Kymijoesta* (Jyväskylä 2015), s. 25–26, 47–49, 95, 99–100. Av Hastfers brev till Bennet har två bevarats, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.
33. Inspektör Samuel Corneer gifte sig 1790 i Strömsdal med Margareta Röstedt, dotter till en lantmätare. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 251. Den ”Fru Corner” som år 1790–1791 skrev från Malmö kan med andra ord vara dennes fru, men mer troligt inspektorns mamma. Dessa brev har inte bevarats i samlingen.
34. I samband med Tobaksfabrikens material har en (svenskspråkig) lapp om Henrik Remes tobaksanskaffning bevarats, där en anmärkning i blyerts (av den ovannämnda ingenören Tomas Bennet) konstaterar att lappen är skriven av Thomas Wilhelm Bennets hand, BSA, Handlingar angående diverse industrier, vol. 7, RA, Stockholm.

Det är värt att notera att alla de brev som Stephan Bennet mottog under den här tidsperioden inte finns upptagna i postkontorets listor. I BSA-samlingen finns 27 brev från inspektorn för Strömsdals bruk, Samuel Corneer, vilka mestadels fördes direkt till kapten Bennet i Kuopio eller annanstans. Dessa transporterades inte med den kungliga posten utan med en av brukets egna drängar. Samtidigt finns inte heller alla de brev som finns upptagna i listorna över posträkningar bevarade i BSA:s brevsamling. Detta blir uppenbart när man jämför informationen i listorna med mängden brev som förvaras i arkivet (tabell 1). Enligt postens listor fördes 266 brev till Stephan Bennet i Kuopio åren 1786–1789 och 1791 (när man bortser från början av 1792), medan det enligt BSA:s arkivförteckning endast finns 183 brev bevarade från de åren i samlingen. Detta visar på en av historieforskningens grundfenomen: försvunna källor. För de här åren handlar svinnet om cirka 30 procent. Breven, liksom även arkiven, har sina öden. I postens listor finns omkring femtio personnamn som över huvud taget inte nämns i BSA:s arkivförteckning. Inte ett enda av deras brev har bevarats.

Bevarade eller inte, så belyser kapten Bennets imponerande mängd av korrespondens starkt hur centralt – och otvivelaktigt också tidskrävande – det var för den gustavianska tidens ståndspersoner att ta emot, läsa och skriva brev. ”Vad annat kan man göra på landet än att läsa och skriva långa brev”, gäspade en major från sitt officersboställe nära S:t Michel.³⁵ Det gick även åt pengar till brevskrivandet. Enligt posträkningarna betalade Bennet per år som mest en summa på över 7 specieriksdaler för de brev han mottog. Som prisjämförelse kan vi titta på ett exempel som ligger nära till hands vad gäller kaptenen, nämligen brännvin. På 1790-talet uppskattades det att varje manlig invånare i riket som fyllt femton år drack tolv kannor (i dagens mått över trettio liter) brännvin i året, och om man räknar med att varje brännvinskanna kostade 16 1/3 skillingar, landar man på ett årligt belopp om över 4 riksdaler.³⁶ Kapten Bennet levde dock bland bränneri-, bruks- och militärfolk, som alla brukade använda mycket alkohol, så det är svårt att säga om han själv använde mer pengar på sin brevskrivning än på brännvin.

35. Wirilander, *Herrasväkeä*, s. 160, 168.

36. Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu*, s. 104, 118–119, 138–139.

Tabell 1. De brev som skickats till Stephan Bennet åren 1786–1792 och som finns bevarade, respektive de brev han mottog enligt listan över Kuopio postkontors räkningar till honom. Bennet betalade i allmänhet för sina mottagna brev för ett år i taget. BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

År	Brev skrivna till Stephan Bennet som förvaras i BSA-samlingen	Brev mottagna av Stephan Bennet enligt listan över posträkningar	Postavgift; riksdaler, skillingar, rundstycken
1786	10	56	4.25.6
1787	16	38	5.11.-
1788	34	55	5.47.-
1789	66	55	7.10.3
1790	41	Information saknas	Information saknas
1791	16	62	Åren 1791–1792 sammanlagt 7.29.6
1792	4 (hela året)	8 (endast januari–februari)	
Sammanlagt	187	274	30.27.3

Breven berättar om postförbindelser, bruket, kriget och familjelivet

Det mest intressanta med de bevarade breven är så klart deras innehåll. I meddelandena från flera tiotal skribenter framträder en kalejdoskopisk bild av kapten Bennets kontaktnät, men också av Bennet själv. Avsändarens relation till mottagaren syns med en gång i brevets tilltal. För flera av brevsribenterna var Stephan Bennet en person med militär rang och aktningvärt anseende, vilket krävde ett tilltal i form av ”Wälborne” eller rent av ”Högädle herr Lieutenant/Capitain”.³⁷ De närmaste vännerna tilltalade honom i stället med ”Käre bror/cousin” eller med ”Min kiäraste Broder”. Även dessa tilltalade dock kaptenen i tredje person, men till exempel Lewander, vars förnamn inte anges, skrev från S:t Michel till ”Min redeliga vän och Bror” och duade Bennet

37. Om tilltal, titlar och brev, se Wirilander, *Herrsväkeä*, s. 160, 168, 172–174. Se även källhänvisning 57.

rätt öppet. För sin fru var Bennet ”Min söta gubbe” och ”söta du”, för sin far Thomas Wilhelm var han ”Min k. Son” och ”Du” skrivet med stor begynnelsebokstav.

I breven nämns postgången regelbundet. I breven till Kuopio jämförs de två postrutterna från Stockholm: den södra (över havet) och den norra (runt Bottenviken). Kommunikationen varierade efter årstiderna, och även inne i landet fanns det vattendrag som måste korsas.³⁸ I ett brev som Thomas Wilhelm Bennet skrev till sin son i början av maj 1788 berättas hur ”äfven avisorne [...] kommo i måndags men inga bref, får se om södra posten har något i natt, då de går om den kan slippa öfver siön til fots, annars dröijes den til dess båt går.”³⁹ Under krigstider var man rädd för att posten skulle hamna i fiendens händer. I juli 1789 skrev Thomas Bennet: ”Alt står wäl til; men intet bref från Stockholm. En post är aldeles uteblefwen, och [...] hafwa kommit i Ryssens händer.”⁴⁰ Hustrun, Christina Charlotta Silfwersparre, skrev till Bennet om den södra postrutten att ”Salonius försäkra mig att det går dubbelt fortare” än den norra ruten.⁴¹ Även sin man rekommenderade hon att inte välja ”den elaka Uleåborgs vägen”.⁴² Vid den här tiden kunde man inte ens under fredstid vara säker på att brevet kom fram: ”Förra vinteren ifrån Gefle skref jag til herr Capitain men wet intet om herr Capitain bekommit detta bref såwida jag icke derå swar bekom”, skrev riksdagsman Adam Alopaeus från Kesälax sommaren 1793.⁴³

Inspektör Samuel Corneer skrev brev från Strömsdal, där familjen Bennet i perioder bodde under förhållanden som för en ståndsfamilj uppenbarligen var ganska torftiga. Hösten 1789 konstaterar Corneer i slutet av sitt brev: ”P.S. Nädig fruen har icke mera än 4 knifwa och 9 gaffla härstädes och knifwarne äro så skröpliga at jag dem icke åstunder.”⁴⁴ Brevet från Strömsdal berättar om de problem som uppstod i vardagen vid järnbruket, om uteblivna beställningar, om rediga och odugliga arbetare, om strider och hårda tag med all-

38. Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen postin historia 1* (Helsinki 1988), s. 180–184.

39. Thomas Bennet till Stephan Bennet 2.5.1788, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

40. Thomas Bennet till Stephan Bennet 5.7.1789, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

41. Christina Charlotta Bennet f. Silfwersparre till Stephan Bennet 18.7.1791, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

42. Christina Charlotta Bennet f. Silfwersparre till Stephan Bennet 4.7.1791, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

43. Adam Alopaeus till Thomas Bennet 17.6.1793, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

44. Samuel Corneer till Thomas Bennet 5.9.1789, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

mogen i omgivningen samt om hopsamlingen av malm och kol. Även krigets påverkan glimtar fram i breven i form av bland annat problem med upprustning – framför allt berättar de om den ständiga bristen på bröd och pengar.

Kaptenens fars, Thomas Wilhelm Bennets brev 1788–1790 genom-
syrras av krigstid, osäkerhet och rykten. Efter slaget vid Parkumäki den
21 juli 1789⁴⁵ tillfångatogs överstelöjtnant G. F. Tigerstedt,⁴⁶ Strömsdals
före ägare, från det ryska lägret. Han hade ställt upp som ryssarnas
kontaktperson och kapten Bennet hade strax innan dess träffat honom
i närheten av krigsområdet. En vecka efter slaget skrev Bennet den
äldre till sin son från Kuopio: ”Öf. Lieut. Tigerstedt sitter nu här [...] med 2 man wacht [...] - Det will af en del läggas dig til fel att Du intet
tog honom då nij råkades, andra dömmet sundare och efter sakens
Natur.”⁴⁷ Lite senare avbröt Bennet själv sin medverkan i kriget, vilket
gav upphov till spekulationer i hemknutarna: ”Rycktet talar här om
både Dit och flera Officerares afskeds tagande, orsakerne härtill gifwes
ut för många”, skrev Bennet den äldre och fortsatte:

45. Viinikainen & Mäki, *Teatterikuninkaan sota*, s. 212–215.

46. Överstelöjtnanten och riddaren Georg Fredrik Tigerstedt (1729–1790) var representant för en i Savolax rotad adlig officers- och jordägarläkt, som hade samlat en anmärkningsvärd jordegendom i landskapet. Åren 1770–1787 var han ägare till Strömsdals järnbruk – det var en tid då tingstvister mellan patron och bruksbönder blev flera och långvariga. Pekka Pitkänen, ’Vuotjärven Pasasten taistelu Juantehtaan ruukin omistajaa ritari Georg Friedrich Tigerstedtiä vastaan’, Jarmo Paikkala, *Pasasten suku I* (Jyväskylä 2009), s. 66–94. Släktens genealog E. S. Tigerstedt, *Anteckningar om adeliga ätten Tigerstedt 1691–1891* (St. Michel 1891), s. 50–53 drog slutsatsen att överstelöjtnanten hade burit ”afvog sköld mot fäderneslandet”, det vill säga blivit landsförrädare, i tron att Ryssland skulle vinna kriget och i hopp om att det skulle gagna honom själv. Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutzin aika. Aateliselämä 1700-luvun Suomessa* (Jyväskylä 2008), s. 258, 359–360 å sin sida förknippar Tigerstedts (som hon felaktigt kallar Georg Henrik) motiv starkare med de politiskt liktänkande släktkretsarna i sydöstra Finland och delvis också med Anjalamännens nätverk. I slaget vid Parkumäki 1789 tillfångatogs G. F. Tigerstedt och brevmaterial beslagtogs ur det ryska lägret, vilket visade att Tigerstedt samarbetat med fienden. Den dödsdom som kungen skrev under verkställdes i december 1790 vid Rantasalmi kyrka. Margit Lindqvist, *Georg Fredrik Tigerstedts tragiska öde* (Helsingfors 1949), s. 260–298 menar att Tigerstedt blivit föremål för en avsiktlig svartmålning. Under krigstiden var många andra ståndspersoner i kontakt med ryssarna, men endast Tigerstedt, en i Savolax allmänt hatad och avundad man, ville man döma på hårdast möjliga vis. För kungen var det dessutom nödvändigt att göra ett varnande exempel av honom. Bland breven till Bennet finns fyra från Tigerstedt, BSA, vol. 4, RA, Stockholm.

47. Thomas Bennet till Stephan Bennet 28.7.1789, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

- - så har det gådt och så går det än, att smickret kommer väl för en dag, och blottar sin man; en redelig alfvarsamhet, skall åtföljd med sanning segra sluteligen. Den förbannade och narracktiga lefnad som föres i Hoff, wåller att [konun?]gar och Furstar ofta blifwa [...] hela fäderneslandet försatte på det hala - - - Sat sapienti -⁴⁸

Just i det skedet hade kapten Bennet sagt upp sig från armén. Han hörde inte öppet till Anjalamännen som motsatte sig kungens politik, men deras ställningstaganden kan ha påverkat även Bennet. Faderns ordval visar att han var förargad över å ena sidan officerarnas mygel, å andra sidan över hovlivet. Detta speglar eventuellt de uppfattningar som sonen redogjorde för i sina brev eller de sinnesstämningar som rådde bland Kuopioborna vid tiden. Ett år senare, i augusti 1790, i väntan på uppgifter om fredsförhandlarnas resultat, verkar fadern i slutet av sitt brev förhålla sig mer välvilligt till kungen:

[P.]S. Nu på stunden har secr. Mörk kommit hem, som berättar alt allmänt talas där nere i orten om freds underhandlingar i Wärella; Zarin: biuder Nyslott och något af Ryska Carelen; men vår Konung gienast swarat, att Han antt ger ingen annan Gränts för det närwarande än den urgamla så kallade Systerbeck, hwilcket Zarin förut ganska wäl wet konungens absoluta täcka, samtyckes icke det [...] prompt och innan 3 dagars swar, så smälles det igien.⁴⁹

När brevet skrevs hade freden redan slutits, den 14 augusti. Samma dag den 19 augusti, när Thomas Bennet satt i Kuopio och skrev sitt brev, kom en kurir till Värälä med ”Zarin” Katarinas bekräftelse på avtalet, efter vilket ”vår Konung” Gustav skrev under sitt namn. Gränserna förblev desamma som förr.⁵⁰

Hustrun Christina Charlotta Silfwersparres fem brev från Kuopio har bevarats från år 1791, när maken befann sig på en resa till Stockholm. Hustrun saknade sin man som stöd i hushållet där hemma och drömde om en flytt för familjen till Gotland. Hon fyllde pappersarken med tät text när hon i sina brev berättade om sin saknad, om sin egen och de närståendes hälsa, om stadsbornas diskussioner, om sina åsikter om bruket och dess inspektor, om väderiakttagelser, om köksträdgården och om svårigheterna att hitta arbetskraft, om skörden och om hennes önskemål gällande uppköp av nödvändigheter:

48. Thomas Bennet till Stephan Bennet 14.8.1789, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

49. Thomas Bennet till Stephan Bennet 19.8.1790, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

50. Viinikainen & Mäki, *Teatterikuninkaan sota*, s. 303–304.

[O]m du min söta vän har tillfälle för dina pänningar skull så tycker iag det wore hushålning att ta caffe, säcker och en half ankare sirapp, och en fiärding wettmiöl, litet russin och swisskon, [...] söta du iag will ha en burk med hårpomada för barnens hår äwen mitt, och en 2 heller 3 goda skättspolar.⁵¹

Christina Charlotta Silwersparre ansåg sig även förtjäna lite lyx och önskade att maken – om pengarna räckte till – skulle ta med sig en taftklänning hem från Stockholm: ”gott och modärnt taft, iag skulle inte bry mig om sådant, men det är så så förargeligt då en människa skall wara mäd [...] usselheten, innom mig siälf anser iag att förfåfängligt”.⁵² Tyvärr har Stephan Bennets svarsbrev till hustrun inte bevarats i samlingen, inte heller några uppgifter om huruvida han köpte klädesplagget eller inte.

Vid den här tiden korresponderade inte den finskspråkiga befolkningen på samma sätt eller i samma utsträckning som den svenskspråkiga. Även i hustruns brev framträder tjänstefolket, torparna och bönderna bara som bifigurer i korta omnämmanden. I kommunikationen med ”tårparen Kolionen” och den övriga lokalbefolkningen blev hustrun förmodligen tvungen att lära sig någon form av ”köksfinska”. Samtidigt bidrog även högrestandsgruppernas närvaro till att ”venskan” spreds i deras omgivning också i östra Finland. Bennets familj kan ha utgjort en form av ”hushållsskola” eller ”språkbo”. Våren 1790 skrev riksdagsman Adam Alopæus från Libelits:

”Herr Capitain åstundade at få en af mina döttrar till sig, hwar på iag kunde eij lämna wist swar åt herr Capitain; men nu har iag öfweränskommit med min hustru at dett wore önskeligt at få sina barn till hederligt folkt der de kunde öfwa sig och lära sig folkts seder.”⁵³

”Folkt” verkar i det här sammanhanget avse just Sveriges folk.

Stephan Bennet förtjänar, tillsammans med sitt arkiv och sina brev, att lyftas fram även av den orsaken att han i Finland, Savolax och Kuopio förblivit rätt okänd. För Kaarlo Wirilander är han känd som sakkunnig inom den savolaxiska svedjebränningen, men inte för något annat. I Pekka Lappalainens stadshistoriska verk över Kuopio förekommer

51. Christina Charlotta Bennet f. Silfwersparre till Stephan Bennet 17.6.1791, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

52. Christina Charlotta Bennet f. Silfwersparre till Stephan Bennet 10.6.1791, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

53. Adam Alopæus till Stephan Bennet 11.3.1790, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

Kuvert adresserade till Stephan Bennet på olika håll i Savolax. Även dessa har bevarats i BSA, vol. 2, vol. 7, RA, Stockholm. Bild: Sointu Forsberg 2022.

fadern Thomas Bennet som ledare för ett tobaksspinneri, men sonen nämns inte. Ilkka Mäntylä, som undersökt den gustavianska tidens alkoholpolitik kände däremot till Bennets verksamhet i Kuopio och Joensuu när han byggde upp de regala brännerierna. I Pekka Toivanens stadshistorik över Kuopio har Bennets förnamn förvrängt till Samuel, och i Sakari Viinikainens och Heli Mäkis bok om Gustav III:s krig nämns han med namnformen Johan.⁵⁴

54. Wirilander, *Savon historia* III, s. 624; Lappalainen, *Kuopion historia* 1, s. 307, 309; Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu*, s. 225–226; Pekka Toivanen, *Kuopion*

Det faktum att Bennet flyttade tillbaka till den svenska sidan med sin familj och då tog sina papper och minnen med sig, har utan tvekan bidragit till att han fallit i glömska i Finland, till skillnad från några andra familjer som genom järnbruken rotade sig i den östra riksdelen. Senare under 1800- och 1900-talen skapade både skogsindustrin och fennomanin sina egna titthål till det förflutna, där järnbruken framstod som boplatser för de svenska ”elaka patronerna” som utnyttjade skogstillgångarna på felaktigt sätt. Att bruken också hade bidragit till att diffundera ekonomiska och tekniska innovationer samt seder glömdes bort.⁵⁵

Själv har jag haft tillfälle att bekanta mig med Bennetska släktgillet arkiv i Stockholm både när jag samlade in material för min doktorsavhandling, som blev klar 2014, och på nytt sommaren 2022 när jag undersökte Bennets brev. Victor Hoving som skrev en av de tidigare historikerna över Strömsdal 1946 betecknade av någon anledning Bennet som baron.⁵⁶ Måne det här var fråga om en lyckad ”branding” eller om de senare bruksgenerationernas fantasi? Ett överraskande fynd med tanke på detta är ett brev till Bennets adress i Visby där brevskrivaren använder ett baron-tilltal.⁵⁷ Å andra sidan har det i Strömsdals folktradition bevarats en mindre smickrande benämning som hänvisar till patron Bennet som ”Pinetti”, som också kunde betyda binnikemask (fi. *lapamato*).⁵⁸ Benämningen kan vara ett minne från avhysningsbeslutet vid 1789 års bergsting. I tingssalens hårda verklighet kämpade man om bruksbygdens knappa resurser, varvid all glorifierande savolaxisk ”svedjeromantik” lossade från Bennet, och för bönderna i Nilsjö och Vuotjärvi framstod han som samma snyltande utsugar-patron som sina föregångare och även efterträdare.⁵⁹

historia 2. Savon residensistä valtuusmiesten aikaan (Kuopio 2000), s. 181; Viinikainen & Mäki, *Teatterikuninkaan sota*, s. 238.

55. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 213–215.

56. Victor Hoving, *Strömsdals bruk – Juantehdas 1746–1946*, s. 43, 69, 200. Se även Toivainen, *Kuopion historia 2*, s. 336.

57. Carl Hagberg har i sitt brev från Stockholm till Visby den 5 juni 1795 skrivit ”Högwälborne herr Baron” på kuvertet. Även i brevet, som rör köpet av Strömsdal, tilltalar han Bennet som baron, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

58. Enligt uppgifter givna den 23 februari 1995 av Strömsdals disponent, Lars Timgren, till denne skribent. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 135.

59. *Ibid.*, s. 137.

Järnindustrin – ett sammanhållande kitt för riket

För rikets centrum var Savolax och Kuopio perifera trakter. När de brevskrivande kumpanerna Stephan Bennet och Paul Printzsköld dryftade möjligheten att köpa Strömsdal sommaren 1782, konstaterade kommerserådet: ”Beskrifningen är wacker och synes lofwa mycket, men [...] det wore nog wågat nedlägga så stort Capital på en aflägsen icke til förtigandes på en gränse ort.”⁶⁰ Båda kom sedermera att inse den sanna risken med att bedriva ett bruk i ett randområde.

De statliga instanser som övervakade rikets järnindustri, vars kärna var Bergskollegiet, följde ändå med ”ödemarksbrukets” utveckling, vilket bland annat bergsmekanikern Carl Rinmans besök på Strömsdal år 1792 visar. Den rapport som han skrev i samband med besöket gavs även ut som bok.⁶¹ På samma sätt som den på Gustav III:s initiativ (på nytt) grundade staden Kuopio med dess regalbränneri var en del av centralmaktens stödpolitik, riktad mot ”utvecklingsområden”, var även stödet till järnindustrin det. Brukets stödpolitik skedde emellertid på bekostnad av nejdens bönder, vilket producerade mer strider än järn och pengar.⁶²

Pekka Toivanen skriver att den gustavianska staden Kuopios befolkning formade en svenskspråkig enklav mitt i Savolax med sina egna svenska gudstjänster och soaréer. Stadens borgare värvades från Tavastehus, Åbo, Uleåborg, Helsingfors och andra städer. Folk anlände även från rikets västra del. Jouko Hoffrén, som Toivanen citerar, har visat att sammanlagt 154 personer åren 1782–1860 flyttade till Kuopio från den svenska riksdelen, av totalt 12 000 inflyttade till staden. I början av den autonoma tiden mattades inflyttningen av.⁶³ Enligt min egen

60. Paul Printzsköld till Stephan Bennet 21.6.1782, BSA, vol. 3, RA, Stockholm.

61. *Berättelse, Ingifwen til Högl. Kgl. Bergs-Collegium, Om en, Uppå Dess Befallning, Uti Sawolax och Carelen, Werkstäld Förrättning, År 1792, Stockholm 1794*; Klinge, *Iisalmen ruhtinaskunta*, s. 206–207.

62. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 33, 215. Om striderna vid bruket, se även Juha Forsberg, ”Inspektori joka loukkasi majesteettia”, Ismo Björn et al. (toim.), *Ruukki, raja ja rahvas, oikeutta 60-vuotiaalle Kimmo Katajalalle* (Joensuu 2018), s. 120–141 och för mer ingående uppgifter, se Juha Forsberg, ”Tuhma talonpoika tappoi!” sekä muita kirjoituksia Juantehtaan vanhalta rautaruukilta ja sen ympäristöstä kahdensadan vuoden takaa’, Juha Forsbergin kirjoituksia, <https://peda.net/id/7doa62b86b1> (hämtad 5.3.2023).

63. Pekka Toivanen, *Kuopion porvariston kieli ja etninen alkuperä esiteollisella kaudella (1776–1875)*, *Snellman-instituutin B-sarja* 3 (Kuopio 1985), s. 3–4.

beräkning utifrån flyttböcker och andra källor flyttade 130–140 personer, inklusive kvinnor och barn, från Sveriges västra riksdal till Kuopio (direkt eller i etapper) under tiden 1787–1810. Av alla som flyttade till Kuopio stad eller till socknen (närmare 3 000) utgjorde dessa personer mindre än fem procent, men de inflyttades inflyttande var ändå inte helt betydelselöst.⁶⁴

Eftersom Finland och Sverige var samma land före 1809 handlade en flytt från rikets västra del till den östra om en flytt inom landet och inte om någon ut- eller invandring. Den nyligen grundade staden Kuopio med sina ämbeten och bränneriet samt det i utkanten liggande Strömsdals bruk hade ett slags dragningskraft som lockade till sig möjliga nya invånare, personer som kunde betecknas som sin ”egen lyckas smeder” eller ”lyckosökare”. Dessa kom såväl från Finlands städer, kusttraktens bruk och rikets huvudstad Stockholm som från Dalarna och Norrland. Ämbetspråket, liksom stadens borgares och brukets språk var i allmänhet svenska, vilket underlättade flytten. Kunskaper i det finska språket var däremot en fördel på marknaden för lägre rankade arbeten.⁶⁵

I kommunionboken för Kuopio landsförsamling reserverades hela tretton sidor för kronobränneriets arbetare.⁶⁶ Enligt Pekka Lappalainen förde ”viinabrygi” med sig mångkunnigt arbetsfolk och berikade restauranglivet. Två brännerimästare fick källarmästarrättigheter, den ena av dessa var Carl Gustaf Starck som 1785 hade kommit till Kuopio från Stockholm. En central figur i stadens näringsliv var Petter Bränlund, som år 1787 kom från Skellefteå för att bli landshövding S. W. Carpelans kammartjänare. Han blev källar- och bryggmästare och dessutom stadens förtroendeman. Ett finländskt exempel på en yrkesman inom både brännvin och järn var Ernst Fredrik Engdahl som 1780 hade flyttat från Tavastehus till Kuopio. Han var bränneri- och källarmästare samt handelsman i staden fram till 1792 då han flyttade till Nilsjä där han på

64. Inflyttade 1787–1820, TK 1655, Kuopio landsförsamling, digitala arkiv av SSHY. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 248–253.

65. I ett brev till sin son berättade Thomas Bennet om en dräng som visst var skicklig med sina händer, men som krävde en stor lön fastän han inte kunde skriva – något som hade fått honom att passa som fogde eller rättare. ”Skada också att Han icke kan finska”, tillade Bennet. Thomas Bennet till Stephan Bennet 19.8.1790, BSA, vol. 2, RA, Stockholm.

66. Bilderna 338–350, kommunionbok 1782–1788, TK 1625–1626, Kuopio landsförsamling, digitala arkiv av SSHY.

sin mark byggde en blästerugn i timmer för att förädla sjömalms efter Dalamodellen enligt bergmästare Rinmans instruktioner. I början av följande århundrade assisterade Engdahl Strömsdals patron Ekholm ”uti den yttre hushållningen”.⁶⁷

Ledningen på Strömsdals järnbruk bestod av personer från den svenska riksdelen. G. F. Tigerstedt hade redan kring 1774 lejt dalkarlen Lars Erik Dahlström som bokhållare till bruket, och denne fortsatte sitt uppdrag ännu under Bennets tid. Familjen Dahlström flyttade tillbaka till Sverige en tid men återvände därefter till Savolax. Fadern i familjen dog på Salahmis bruk år 1807. Från honom utgick en släkt som påverkade det savolaxisk-karelska området i rollen som järnindustriföretagare, präster och borgare. Den som Stephan Bennet värvade allra först var den skånske Samuel Corneer, och även han och generationerna efter honom bosatte sig permanent i Finland. Efter finska kriget flyttade Corneer till Eno socken i Norra Karelen, där han redan år 1800 hade funnit kopparmalm i trakterna kring Herajärvi. Han dog i en ålder av 85 på Moisio gård i Lieksa i Pielis socken år 1845.⁶⁸

Även den egentliga arbetskraften värvades både från bruk i Finlands svenskspråkiga kusttrakter och från den västra riksdelen. Samuel Corneers brev till kapten Bennet berättar om enskilda värvningar av yrkeskunnigt folk till Strömsdal. I början av 1800-talet värvade brukspatron, direktör F. J. Ekholm, bruksarbetare från den svenska riksdelen vilka tillsammans med sina familjemedlemmar utgjorde omkring femtio personer. Av dessa flyttade en majoritet snart tillbaka efter inblandning i spritångande slagsmål och tingsmöten. I början av 1800-talet, i utkanterna av det egentliga bruksområdet, knegade en landbonde född i Dalarna. Han kunde inget annat språk än svenska (”såsom född Dalkarl, finskan ej mächtig”). Hans landbohemman brändes ner som hämnd av den landbonde från Nilsiä som tidigare blivit avhyst från gården.⁶⁹

Jan Samuelson har undersökt elitgruppernas sociala nätverk och deras geografiska rörlighet till och från Finland före och efter år 1809. Han har granskat Sten Carlsons påstående att ämbetsmännen under 1700-talet började flytta alltmer sällan från svenska rikets västra del till

67. Lappalainen, *Kuopion historia* 1, s. 373–381; Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 157–158.

68. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 64, 129–130.

69. *Ibid.*, s. 65–68, 171–174.

den östra och i motsatt riktning. Carlson har konstaterat att en liknande utveckling i huvudsak syns också bland officerarna och prästerskapet. Enligt honom var denna ett tecken på den kommande delningen av riket, och han menar att det skulle ha varit svårt att hålla ihop Sverige även om kriget 1808–1809 aldrig hade brutit ut. Samuelson anser å sin sida att Carlsons påstående handlar om en övertolkning. Olika områdens elitgrupper, i olika delar av riket, rekryterade även på den tiden folk från egna områden, till exempel skåningarna från Skåne och norrlänningarna från Norrland. Trots det var kopplingarna till centralmakten i Stockholm ändå viktiga. Om officerare och ämbetsmän inte ansåg att det i ämbetsutnämningen hade begåtts något fel mot dem, hotade inte den regionala rekryteringen rikets enighet.⁷⁰

Hur ter sig rikets sammanhållning utifrån ett savolaxiskt perspektiv, sedd från Kuopio och trakterna däromkring? Att man föredrog de egna i Savolax verkade störa åtminstone kommerserådet Printzsköld i Stockholm, som klandrade ”den ortens folk” för att ”hålla i hop mot främlingar och Ämbetsmännen göra och dömma såsom dem tyckes”.⁷¹ I uttalandet kanske också skymtar den ”ämbetskorruption” som rådde under landshövding A. J. Ramsay under 1790-talet. För att kuva denna korruption anlände i början av 1800-talet den svenska tidens mest kända landshövding, den för sin skicklighet kända ämbetsmannen Olof Wibelius.⁷² På motsvarande vis syntes gynnan av de egna också i Printzskölds och hans efterträdare F. J. Ekholms verksamhet under deras respektive tid som patron för Strömsdals bruk efter Stephan Bennet, när de genom sina egna nätverk försökte locka svensk arbetskraft till det savolaxiska bruket. Denna form av flyttrörelse mellan järnbruken inom den ”undre eliten” torde ha haft en viss betydelse, både socialt och vad gäller bland annat ibruktagandet av ny teknik. Fastän de var få till antalet, utgjorde ändå de järntillverkare som anlände till Savolax från Dalarna, Gästrikland eller Norrland samt från Nyland, Egentliga

70. Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820* (Helsingfors 2008), s. 98–107, 189. Se även Max Engman & Jan Samuelson, ’Valtakunnan hajoaminen ja muuttoliike. Maantieteellinen liikkuvuus Suomesta ja Suomeen ennen vuotta 1809 ja sen jälkeen’, Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (toim.), *Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle* (Helsinki 2006); Villstrand, *Riksdelen*, s. 179–180.

71. Paul Printzsköld till Stephan Bennet 10.6.1795, BSA, vol. 3, RA, Stockholm.

72. Forsberg, *Ruukinpatruuna vastaan kaskitalonpojat*, s. 93.

Finland eller Österbotten – liksom den ”mångskickliga” arbetskraft som kom till regalbrännerierna – ett ”kitt” eller ”murbruk” som höll samman det svenska riket. Liksom krigandet med vapen mot fienden vid den östra gränsen bidrog bruken och brännerierna till en viss känsla av samhörighet – samtidigt som de också skapade rum för stridigheter. Stephan Bennets korrespondens om bränneriverksamhet, järnbruk och krig berättar på sitt eget vis om dessa nätverk mellan centrum och periferi.